

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2010
FORFATTER:	John Rasmussen
TITEL:	Marie Elisabeth Schmidt-Damkjær – en iværksætter.
KORT RESUME:	En fraskilt kvinde, der drev viktualieforretning i Søndergade 1919-1957.

MARIE ELISABETH SCHMIDT DAMKJÆR – EN IVÆRKSÆTTER

Af John Rasmussen

I Jydske Tidende den 1. januar 1958 kan man finde et interview med Marie Elisabeth Schmidt Damkjær i anledning af, at hun overdrager sin viktualieforretning til sin datter og svigersøn. I dette interview siger hun: ”jeg tror, at en skytsengel har fulgt mig fra den dag, jeg åbnede min forretning. Det er ikke min egen dygtighed, der er skyld i, at jeg er nået så vidt som tilfældet er, men jeg har i årenes løb fået overordentlig megen støtte ikke alene af mit dygtige og trofaste personale, men også af mine kunder. Jeg har mødt så megen venlighed, og det er jeg taknemmelig for!” Firmaet Schmidt Damkjær forsynede i en årrække mange koldingensere med viktualier og færdiglavet smørrebrød.

Men hvem var så dette beskedne menneske? Lad os gå tilbage til den 22. april 1880 i Hjarup. Her bor gårdmand, smed og senere hestehandler Rasmus Lauridsen Schmidt. Han er gift med fru Johanne, og de har på det tidspunkt 4 børn, 3 drenge og 1 pige. Børnene må have fået et godt stof med fra deres opvækst, for de driver det alle vidt senere i livet. Én bliver en landskendt hestehandler bosiddende i Odense, en anden en højt skattet medarbejder på Carlsberg i København og en tredje oparbejder en stor slagterforretning i Kolding med speciale i hestekød. To senere fødte brødre udvandrer til USA og får oparbejdet betydelige forretninger i Boston. Den

22. april 1880 kommer så yderligere en pige til – nemlig vores hovedperson Marie Elisabeth Schmidt.

Det har desværre ikke endnu været muligt at finde noget om Marie Elisabeths skolegang. Hun har sandsynligvis gået i Hjarup Skole fra 1887 til 1895. Hun har været en pligtopfyldende og flittig elev, for ved konfirmationen i 1894 fik hun fine karakterer for flid og god opførsel. Vi ved, at hun bor hjemme hos forældrene ved folketællingen den 1. februar 1906. Hun bliver gift med gårdejer Kristian Jepsen Damkjær fra Gelballe Skov i Hjarup Kirke den 15. oktober 1908.

I 1909 fik de deres første barn – en pige, som senere blev min svigermor. Hun blev født i Gelballe Skov i Skanderup Sogn. Ægteparret flyttede i 1912 til Kolding til adressen Hollændervej 5, og manden ernærede sig som selvstændig vognmand. Det går tilsyneladende familien godt. Man kan se af skattemønstrene, at der er en stigende indkomst år for år, så vognmandsforretningen er i udvikling. I 1916 gik det imidlertid galt i familien. På begæring fra Marie Elisabeth blev hun 28. januar 1918 separeret fra Kristian Jepsen Damkjær.

Den 26. november 1921 tildeltes Marie Elisabeth kongelig bevilling til ophævelse af ægteskabet. Ved den endelige skilsmisse blev det anført, at ”det skal være hustruen tilladt

at indgå nyt ægteskab, hvorimod denne vor allerhøjeste bevilling ikke hjemler manden sådan ret". Marie Elisabeth giftede sig dog aldrig igen.

EN FRASKILT KVINDE I 1919

Første verdenskrig sluttede i 1918, og trods dyrtid, arbejdsløshed og rationeringer kom Danmark rimeligt igennem den. Eksporterhvervene havde haft det fint, fordi de krigsførende lande stort set manglede alt. Nogle danskere blev endog meget rige på krigen, men også efter krigen var der stor arbejdsløshed. Priserne steg, og frem til 1925 var der flere arbejdskonflikter. Det var især meget svært for kvinder at komme ind på arbejdsmarkedet. De havde som regel ingen uddannelse ud over den, de havde fået hjemme som fremtidig gift kvinde og "husmoder". Hvis kvinderne så kom ind på arbejdsmarkedet, var deres løn oftest meget mindre end mændenes, de blev betragtet som løntrykkere og var ildesete. Men da børnearbejde fra 1873 og frem til 1913 ad lovgivningens vej blev stadig mere begrænset, blev en del af det tidligere børnearbejde bl.a. på en arbejdsplads som S.W. Bruuns Tobaksfabrikker i Kolding, overtaget af kvinder.

I 1857 havde vi fået en lov, som betød, at ugifte kvinder over 25 år blev myndige på lige fod med mændene. Samme år gav loven om næringsfrihed ugifte kvinder ret til at få næringsbevis på samme vilkår som mænd. Gifte kvinder havde kun denne frihed, hvis manden var rømt, dog med en enkelt undtagelse: "at forfærdige modepynt, klædningsstykker for personer af kvindeskønnet og for drengebørn under 10 år, at sy linnedsyning, kasket-

Marie Elisabeth Schmidt Damkjær med datteren, 1919.

ter, halsbind og deslige, skal for kvinder anses for fri næring". De gifte kvinder skulle stadig finde deres forsørgelse i ægteskabet. Først fra 1899 bevarede kvinderne deres myndighed, når de giftede sig, og i 1920erne var den politiske og juridiske ligestilling stort set gennemført. Nu havde kvinderne på lige fod med mændene ret til at nedsætte sig som selvstændige inden for produktion og handel. Mange kvinder manglede dog stadig uddannelse. Derfor så man, at kvinder, der blev enker eller fraskilte, måtte ernære sig ved hjælp af de kundskaber, de havde lært hjemme – og det var at sy og at lave mad. Derfor fik de arbejde som fabriksarbejdere på systuer og tekstilfabrikker, som indehavere af pensionater eller som husbestyrerinder. Det var sådan-

ne omstændigheder Marie Elisabeth Schmidt Damkjær stod i, da hun i 1919 som fraskilt kvinde skulle forsørge sig selv og sit barn.

VIKTUALIEFORRETNING I SØNDERGADE

Marie Elisabeths far var død den 7. oktober 1918. Hun boede sammen med sin datter hos moderen på Sdr. Landevej, nuværende Haderslevvej. Efter faderen arvede hun en lille sum penge, som hun kunne bruge til etablering af forretning. Hun havde først planer om at starte en kaffeforretning og tog derfor til København for at lære det nødvendige, men en dag fik hun et brev fra sin broder, som havde en slagterforretning i Søndergade i Kolding. Broderen mente, at hun lige så godt kunne vende hjem, for nu var der kommet en kaffeforretning lige over for, og den kunne hun efter broderens opfattelse ikke konkurrere med.

Marie Elisabeth vendte tilbage til Kolding og klagede sin nød til sin svigerinde. Denne foreslog Marie Elisabeth at starte en viktualieforretning. Marie Elisabeth vidste ikke hvad det var for noget. "Det er noget med kød og flæsk" svarede svigerinden og tilføjede: "og så er du jo god til at lave frikadeller".

Marie Elisabeth fandt ud af, at hun kunne tage til Horsens og dér komme "i lære" hos en fru Friis. Hun skulle betale 10 kroner om dagen i lærepenge, og efter 8 dages forløb syntes hun, at hun havde lært nok og tog så tilbage til Kolding for at komme i gang. Fru Friis havde sagt, at hun gerne ville komme og hjælpe Marie Elisabeth på åbningsdagen, og aftalen blev, at hvis der blev solgt for mere end 5 kroner, skulle fru Friis have sin togbillet betalt.

Åbningsannonce, maj 1919.

Marie Elisabeth åbnede sin viktualieforretning i Søndergade 28 den 20. maj 1919, og på åbningsdagen blev der solgt for over 160 kroner, alle varer var totalt udsolgt, og dermed fik fru Friis sin togbillet betalt. Marie Elisabeth huskede tydeligt sin første kunde og at denne havde købt en appelsin. Den første krone blev pakket ind i sølvpapir og gemt.

Men de første mange år derefter var virkelig drøje. Arbejdsforholdene var ikke ideelle. Det havde været dyrt at etablere forretningen, bl.a. måtte der opsættes fliser for at få myndighedernes godkendelse. De maskiner, der var i køkkenet, var gammeldags og skulle trækkes med håndkraft. For en relativ spinkel dame var det et kolossalt slid, og så var det bestemt ikke et 8 timers job, men heldigvis var iværksætterånden stor, og Marie Elisabeth fik etableret en god og fast leverandør- og kundekreds. Leverandørerne var ofte private, en "duemand", en "rejemand", en "æg-gemand" og jægere, som solgte deres jagtbyt-

te. I gården til forretningen gik levende høns, som blev solgt som friskslagtede.

Blandt kunderne var ofte lokale kunstmalere, som betalte madvarer med malerier, hvoraf mange stadig er i familiens eje. I forretningen var opsat en træbænk, hvor kunderne ofte sad og fik en snak med Marie Elisabeth – mange personlige problemer blev løst her.

Forholdene i viktualieforretningen i Søndergade 28 er godt beskrevet i et lydinterview optaget af Anker Nielsen i 1998 med frk. Gudrun Høgh, der i en årrække var ansat i viktualieforretningen. Frk. Høgh var på dette tidspunkt omkring 90 år og fortæller:

– Ejendommen indeholdt 2 forretninger samt et antal lejligheder og værelser. Bagermester Åkerlund havde forretning i den ene og den anden blev så viktualieforretning. Ejendommen var ejet af karetmager Peter Rasmussen, og i en af lejlighederne boede Marie Elisabeths broder, som havde slagterforretning lidt længere henne i gaden. Broderen flyttede i slutningen af 1918 hen i ejendommen Søndergade 18, som han var ejer af, og dermed kunne Marie Elisabeth overtage lejligheden i Søndergade 28.

Jeg var ansat i Viktualieforretningen Schmidt Damkjær i en lang årrække. Efter at have været i lære i min faders slagterforretning var jeg ansat som ekspeditrice i en slagter- og viktualieforretning i Vedbæk, men i 1934 vendte jeg atter tilbage til Kolding, og efter kun 2 dage blev jeg kontaktet af fru Schmidt Damkjær og hendes datter, som kunne bruge en ”dame” i deres viktualieforretning. Faciliteterne i Søndergade 28 var meget gammeldags, og der var meget lidt plads til rådighed. Personalet dengang var fru Schmidt Damkjær, der

Marie Elisabeth Schmidt Damkjær, ca. 1944.

selv stod for køkkenet og til hjælp havde en lille ung pige, der boede bag i gården oven på bageriet. Senere kom 2 søstre til, fru Pedersen og fru Michelsen, som var meget dygtige til at skære fiskefiletter ud og stege dem. En nytårs-aften lige inden flytningen til den nye forretning blev der stegt 50 kg.

Jeg var udelukkende i forretningen. Butikken bestod af to rum, et køkken og butikken. Fru Schmidt Damkjær boede selv ovenpå forretningen. Hun havde en ung pige til hjælp i privaten. Jeg var ansat med kost og logi og fik 65 kroner om måneden i løn. Mit værelse var et af to værelser med dør imellem. Den hus-

Ejendommen Søndergade 28 under krigen, derfor de tilskoddede vinduer. Th. for porten bagerforretning og tv. viktualieforretningen. Vinduerne oven over forretningen er lejligheden, hvor Marie Elisabeth boede.

lige pige havde det største med kakkellovnen. Toiletter var indrettet i 3 små rum i nogle tidligere hestestalde i gården. Det var gammeldags lokummer, som blev tømt om natten. Om vinteren kunne det gå så galt, at de ikke kunne blive tømt på grund af frosten, og så måtte man bruge et andet toilet, der lå på den anden side af baneoverskæringen.

Efterhånden som forretningen voksede, kom datteren, fru Knudsen og hjalp i butikken hver anden fredag-lørdag, og i 1940 ansattes frk. Stæhr Jensen, som tidligere selv havde haft viktualieforretning i Jernbanegade. Under krigen blev komfuret erstattet af et nyt, hvor tørv blev anvendt til opvarmning. Tørvene blev oplagret hos Peter Lauridsen, der havde slagterforretning overfor i Søndergade. Lageret blev også brugt til oplagring af oste. I samme bygning var der også en bager, og hos ham fik de bagt leverpostej. Arbejds-

tiden var ca. 7-18 ugens 4 første dage og fredag/lørdag fra 7-21, men så havde personalet også en times pause!

FLYTNING TIL DYRINGHUS

Marie Elisabeth Schmidt Damkjær indså efterhånden, at hun måtte udvide og modernisere forretningen, hvis hun skulle drive den videre.

1. november 1949 fik hun mulighed for at købe ejendommen Søndergade 32.

Købesummen var 287.500 kr. Finansieringen var en kontant betaling på 87.500 kroner, et overtaget lån på 135.000 kroner samt pantebrev på 65.000 kroner.

Søndergade 32 (matr. 515i & 514b) var opført i 1907 af købmændene Møller og Knudsen. Grundarealet var 501 m² og etagearealet 1778 m² i 4 etager. Bygningen var og er en imponerende 4-fløjet hjørneejendom i historisk stil. Bygningens navn "Dyringhus" stammer fra købmand Dyring, som fra 1847 til 1878 havde en købmandsgård på dette sted, men hans gård blev i 1907 nedrevet til fordel for den nuværende ejendom. Sønderbro Apotek åbnede i 1922, og fra 1907 til 1928 havde Th. Fischer-Nielsen kolonialhandel her. Op til 1955 havde Johs. Slange købmandsforretning i ejendommen, indtil han i 1955 flyttede til den modsatte side af Søndergade. Indretningen af viktualieforretningen blev påbegyndt 1. oktober 1955.

Marie Elisabeth boede som tidligere fortalt privat i Søndergade 28 i lejlighed med toilet i gården. Ved købet af Søndergade 32 den 1. november 1949 havde hun ikke mulighed for at flytte til Dyringhus, da alle lejemaal var optaget. Det blev først muligt i 1952, da en lej-

lighed beliggende over forretningen blev ledig. Her boede hun, indtil hun i en høj alder flyttede på plejehjem i Skovparken og senere til det nyindrettede Kløverhøj.

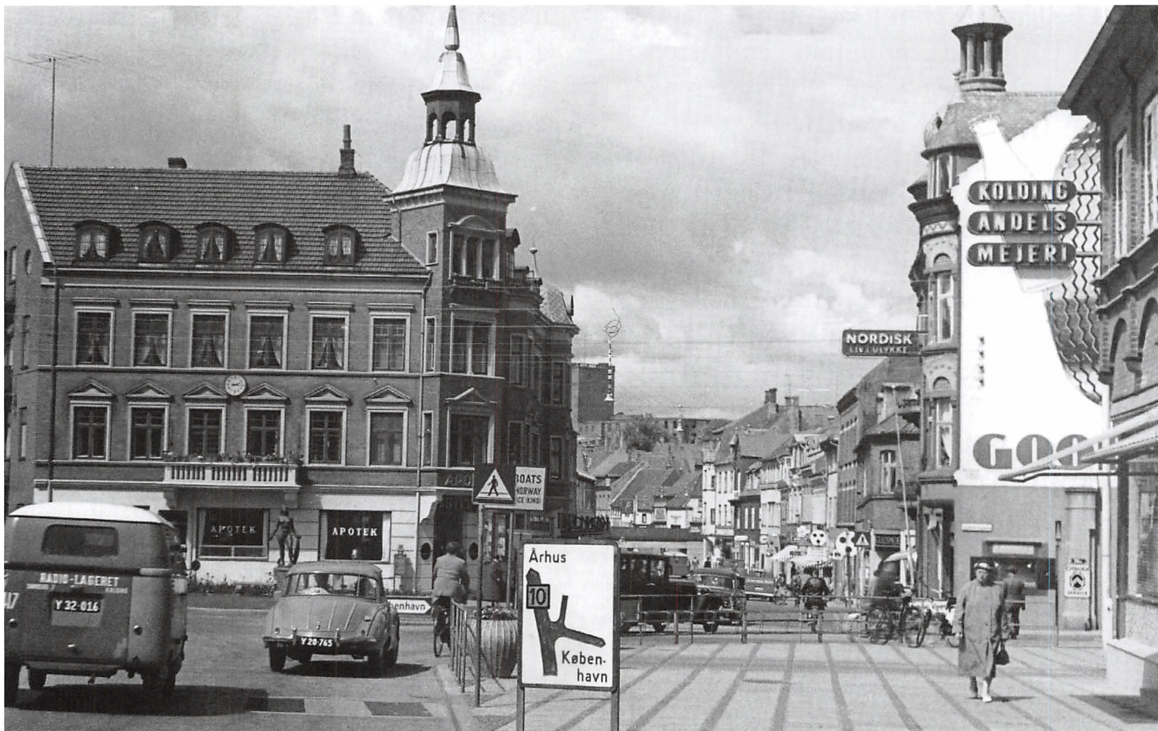
Den 15. december 1955 blev viktualieforretningen flyttet fra Søndergade 28 til Søndergade 32, hvor der var blevet indrettet en moderne og tidssvarende levnedsmiddelforretning. Forretningen var indrettet og tegnet af Kolding-arkitekterne Andersen og Holm efter indtryk, som fru Schmidt Damkjær og datteren fru C.C. Knudsen havde fået ved besøg i forretninger i København. Kunderne blev ofte inviteret ud i køkkenet for at se renligheden. Køkkenet var indrettet med et stort elektrisk komfur med seks kogeplader. Des-

uden havde man 2 store ovne og en fritureko-ger. Der blev købt ca. 200 spegepølser af gangen samt masser af fiskefiletter. Desuden var brugen af poser, der hang ved disken, samt kageæsker til smørrebrød noget nyt.

Forretningen leverede varme retter til pensionister samt smørrebrød til bl.a. FDBs kantine. Ved juletid var specialiteterne hjemmelavet leverpostej og sylte meget efterspurgt. Nytårsaften var en af forretningens helt store dage, hvor smørrebrød blev leveret ud af huset på store papfade med ca. 10 stk. på hver. Senere blev det aluminiumsbakker. En af de største ordrer, forretningen havde, var levering af 2500 stk. smørrebrød til et jubilæum på De Danske Mejeriers Maskinfabrik.

Forretningen Søndergade 28, ca. 1940. Fra venstre Gudrun Høgh og fru C.C. Knudsen. Damen til højre er ukendt for forfatteren.

Søndergade set fra Haderslevvej, ca. 1960. Den store bygning til venstre er Dyringhus.

Samtidig med flytningen af forretningen trak Marie Elisabeth sig delvis tilbage og overlod den daglige drift til sin datter. Senere kom svigersønnen også ind i forretningen. 30 december 1957 solgte hun forretningen til svigersønnen, købmand C.C. Knudsen. 15. november 1967 solgte hun så hele ejendommen Søndergade 32 til C.C. Knudsen for 800.000 kroner – svarende til ejendomsværdien. I handelen indgik en aftale om, at sælger på livstid vederlagsfrit kunne blive boende i sin lejlighed.

Viktualieforretningen blev nu drevet af C.C. Knudsen og hans hustru i en lang årrække, inden de ved årsskiftet 1976/77 over-

drog den til Karna Byrckel. Forretningen ændrede navn til Maxim og specialiserede sig i franske delikatesser. Imidlertid var det et mislykket eksperiment, og forretningen blev overtaget af Ib Christensen, Agtrupvejs Smørrebrødsforretning, som måtte lukke den i februar 1978. Begrundelsen var, at de store forretninger efterhånden havde taget magten i Kolding.

EN TUR TIL USA I 1949

Marie Elisabeth Schmidt Damkjær havde 2 yngre brødre, som i 1912 var udvandret til USA. I 1949 besluttede Marie Elisabeth sig

På billedet ses 3 generationer: Fru Marie Elisabeth Schmidt Damkjær, datteren fru C.C. Knudsen og Marie Elisabeths yngste barnebarn Else Knudsen, i dag gift Jørgensen

til at besøge dem i Boston, hvor hun opholdt sig 2 måneder. I en lokal avis kan man læse, at Mrs. Marie Schmidt Damkjær var ankommet til New York med en polsk Liner og her var blevet modtaget af sin broder og hans kone. I Boston-avisen blev det beskrevet, hvorledes hun havde startet og udviklet en succesfuld delikatesseforretning til en kvart million dollar forretning, og at hun i forretningen havde en vanskelig tid med tyskerne. Ifølge artiklen fortalte hun, at hun tre gange blev arresteret med den begrundelse, at hun var uhøflig over for de tyskere, der kom i forretningen. Efter den tredje anholdelse blev hun bedt om at underskrive et løfte om at be-

handle dem mere respektfuldt, men hun havde så sagt, at det ikke var muligt at behandle tyskerne med større høflighed, for de var de fineste gentlemen, hun kendte. Hun er også refereret for at fortælle, at hele Koldings befolkning var beordret ud af byen af tyskerne, men da folk tårevædede var parate til at forlade byen, ankom de engelske befriere, og tyskerne måtte foretage en hurtig exit. Mere rigtigt er det nok, når avisen gengiver, at hun finder "five-and-dimes" forretningerne meget interessante. Hun er også overasket over, at amerikanerne ikke møder til middag i omklædt stand, som man gjorde i Danmark. Avisen fortæller også, at hun vækker stor op-

Den nye forretning i Søndergade 32, indviet i 1955.

mærksomhed i restauranter, når hun efter middagen tænder sin "damecerut" og ikke den almindelige cigaret.

DE SIDSTE ÅR

Marie Elisabeth Schmidt Damkjær flyttede i en høj alder ind på kommunens plejebolig i Skovparken og blev senere flyttet til Plejehjemmet Kløverhøj, hvor hun flyttede ind som ældste beboer. Marie Elisabeth Schmidt Damkjær døde nytårsnat 31. december 1977 i en alder af 97 år. Hun var åndsfrisk til det sidste.

KILDEMATERIALE

Jydske Tidende 1. januar 1958.
 Diverse Kolding Aviser fra perioden 1919-1978.
 Pia Fris Laneth: Lillys Damarkshistorie, 2006.
 Kolding Stadsarkiv:
 Lydbånd med Gudrun Høgh 1998.
 Mandtalslister fra Kolding 1916-1919.
 Saglig Samling: Dyringhus.

Privat materiale fra familien
 Interview med Grete Rasmussen, Kolding.
 Interview med Else Jørgensen, Kolding.
 Interview med Gerda Hansen, Kolding.